RECENZE A ZPRÁVY

Slova, odraz doby a měnícího se světa

Words, a reflection of the times and the changing world

Aleš KLÉGR | FF UK

Lišková, Michaela – Šemelík, Martin (eds.) (2024): *Slova a jejich příběhy: #neologismus, #archaismus*. Praha: Academia, 163 s.

Publikace je souborem statí šesti autorů z různých akademických pracovišť (vedle editorů jsou to V. Kloudová, B. Procházková, K. Šichová a M. Škrabal). Její zaměření rámcově naznačuje název a podtitul. Podtitul (čti: hashtag [hešteg] neologismus, hashtag archaismus) je uvozený znakem „#“, který je sám o sobě v češtině novým prvkem. Slovo jím označené představuje v podstatě klíčové slovo pro krátké příspěvky na sociálních sítích a mikroblozích.

Nejde o ambiciózní vědeckou studii, hlavní záměr a charakter celé knížky je především popularizační. Autoři v Předmluvě uvádějí, že cílem je výběrově upozornit na lexikální zajímavosti v současné češtině, ať už jde o nová slova, nebo diachronní posuny v některých oblastech jazyka. Krátce zmiňují dvě skupiny neologismů, jedny pojmenovávají změny v mimojazykové realitě, druhé dublují již existující české výrazy, od nichž se liší příznakovostí různého druhu. Uvádějí také definici neologismu, ze které vycházejí (s. 10): „Neologismem je pro nás lexikální jednotka […], která se ve vztahu k existujícím jednotkám slovní zásoby vyznačuje novostí (z hlediska vzniku a/nebo funkce) […]. Zpravidla se rozlišuje mezi novotvary (formálně novými slovy […]) a neosémantismy (novými významy již existujících slov […]).“ Zde by možná stálo za připomenutí, že neologismus není jen slovo nově utvořené v daném jazyce, ale i slovo přejaté z jiného jazyka, přejímka, výpůjčka (a samozřejmě nové slovo utvořené v daném jazyce z přejímky). Tím spíš, že valná část neologismů popisovaných v knížce jsou přejímky (zejména z angličtiny, příp. i jiných jazyků, němčiny, lotyštiny a dalších). V Předmluvě je také (velmi široce) vymezen termín *archaismus* (v názvu antonymum k neologismu) jako slovo již neužívané nebo označení zaniklých reálií, historismus. (V anglické lexikografii se oproti tomu jemněji rozlišuje mezi výrazy obsoletními, příp. také obsolescentními, historickými a archaickými.)

Různorodost statí-článků je dána tím, že vycházejí z jazykových sloupků (v nezměněné či upravené podobě), které autoři již dříve publikovali v časopise Vesmír, magazínu Pátek Lidových novin a na blogu databáze Neomat (<https://neologismy.cz>) mezi lety 2017 až 2023. Formát statí se liší případ od případu – řada textů se zaměřuje na synchronní lexikální pole, kohyponymní nebo slovotvorné, jiné jsou komentovaným výčtem různých slov. Některé představují diachronní přehled tematické oblasti (pozdravy), ojedinělé jde o popisy neologismů dějově zasazené. Jiné se zabývají polysémií novotvaru, popř. jde o diskusi k pojmenovávací praxi v určité oblasti (reklama, potravinářství). U mnoha z nich dochází k přesahu od jazykového k encyklopedickému uchopení prezentovaného materiálu. Ne vždy je úroveň článků vyrovnaná, některé mohou působit útržkovitě.

Všech osmatřicet statí či článků, sloupků (v rozsahu od dvou do pěti stránek) je uspořádáno do osmi tematických celků, sekcí. První a vůbec největší z nich, *Na každém rohu něco zajímavého* –

urbex, teta Irma a ti druzí, se věnuje především anglicismům (výrazy jako *merch*, *urbex* a jejich odvozeniny). Jejich zdrojem jsou databáze Neomat, korpus SYN v11 a internetový slovník Čeština 2.0. Anglicismy jsou v prvé stati hodnoceny velmi kladně („Bez slov převzatých z angličtiny nebo podle angličtiny vytvořených si současnou češtinu snad ani nelze představit"; s. 19). Druhý text se zaměřuje na několik typově odlišných anglicismů (*dron*, *wearables*, *spoiler*, *toxický* a *glamorizovat*). Patrně nejzábavnější článek, *Slay nákupy s dospívajícími dcerami*, líčí konfrontaci rodiče s jazykem mladé generace bohatým na anglicismy i české výrazy měnící význam (*chabryně*, *cápkyně*). Následující texty mapují posun v přijímání anglicismů (*poster–vývěska* ad.) a kombinatoriku slova/afixoidu *porno(-)*. Článek *Barevná čeština* je odskokem do lexikálního pole barev. Podobně další stať, popisující terminologii související s menstruací (a její detabuizací) jen volně navazuje na problematiku neologizace (a archaizace). Poslední text v této sekci, *Pěna dní*, dokumentuje jev, zmíněný už v jiné sekci, totiž posuny ve významu českých lexikálních jednotek (*srazit na kolena*) v důsledku neznalosti (zapomínání) mateřského jazyka. Zdá se, že některé oblasti lexika starší generace nejsou mladšími generacemi přebírány, nebo jen v pozměněné podobě.

Na této sekci je kromě jiného zajímavé, že obsahuje anglicismy, které autoři neregistrují. Tak výraz *tepláky tepláky* (s. 22) je strukturní anglicismus, reduplikace označující vysokou míru („teplákovitosti") (srov. Petrachová, 2024); dále *menstruační kalíšek* je kalk z anglického *menstrual cup* (vynalezla ho v r. 1937 americká herečka Leona Chalmersová), podobně *menstruační kalhotky* je překlad anglického *menstrual panties*. Také genderově neutrální („woke") zájmeno *oni* (s. 23) je podle anglického *they*. Ovšem efekt genderové neutrality kazí skutečnost, že v češtině je zájmeno v nominativu rodově rozlišené (*oni*, *ony*). U přejímky *slay* stojí za zmínku, že její popisované hyperbolické užití (s. 22) je založeno na původním významu slova ‚zabít, zavraždit'.

Je také zajímavé, jak často se autoři uchylují v názvech statí k literárním aluzím: inspektor Klubíčko (Emil Vachek), Ztraceni v pornu (podle *Lost in translation*, filmu Sofie Coppoly; chápáno buď doslova jako nevýstižný překlad, nebo metaforicky jako dvoj-, resp. víceznačnost); Jezdí ještě teta Irma (*Aunt Irma Visits*, název dílu britského sitcomu *IT Crowd*) a konečně Pěna dní (román Borise Viana, *L'Écume des jours*, 1947, česky 1967).

Druhá sekce *Společnost a životní styl – kurzarbeit, socka a mnohem víc* informuje v první stati o výrazech pro životní styly s původem ve Skandinávii (*hygge*, *lykke*, *lagom*) a v anglofonní sféře (*glamping*). Mimochodem *je to nové hygge* (s. 46) je rovněž anglicismus (překlad frazému *is the new* s významem ‚has become the new fashion'). Následující text probírá domácí neologismy *bombit*, *ledňáček*, *sypat* (škoda, že autorka nezapátrala po motivaci tohoto výrazu s významem ‚užívat anabolické steroidy') a *na-*/*zavnímat*. Prefixace typu *zavnímat* má ovšem kromě významových odstínů zmiňovaných v textu (dokonavost, časová omezenost atd.) ještě jinou, pragmatickou funkci: signalizuje, že mluvčí „se vyzná" a je „in". Slovem *knížka* a jejími proměnami se zabývá následující text (bylo by možné doplnit ještě *šeková* a *žoldová knížka*). Dalšími tématy jsou přejímky z němčiny (*kurzarbeit*), polysémní *socka*, *zoufalka*, *gerontka* a *kombo* a variace na téma *Pravda vítězí*.

Třetí oddíl, *Technologie a nová média – od* robota *až po* ty internety, zkoumá, jak napovídá název, historii slova *robot* (sluší se připomenout, že do češtiny se vrací jako neosémantismus z angličtiny ve významu počítačový program, tedy *crawler*, *chatbot* ap.), dále výrazy spojené s lidmi (*instagramisté*) a aktivitami na sociálních sítích, s šířením dezinformací a tematikou internetu (*meme*). Čtvrtá sekce, *Jídlo a pití – Dáte si* americano*,* chouger *či* hambáč*?*, probírá importované výrazy pro různé druhy kávy, přejaté názvy pro hybridní, resp. kombinovaná jídla (*cronat*, *wonat*, *sushi burrito* apod.), podává přehled o původu a vývoji hamburgeru a výklad slova *krabičkář*. Sekce

Emoce a mezilidské vztahy – čauzr, zív *a* parohy *k tomu* předkládá ve dvou částech nejprve diachronní přehled pozdravů včetně recentních novotvarů (*čauky*, *čus bus* aj.). Podobně diachronně laděná je i stať o citoslovcích až po nejnovější vrstvu (*lajkity lajk*, *boing-boing*, *oops*, *wow*, ale i české *zív*). Dále je tu kratičká zmínka o vulgarismech, opět diachronní úvaha o nadávkách (je zajímavé, že příklad *ty shite* neodpovídá anglickému úzu) a konečně stať o frazémech nevěry na téma parohy.

Šestá sekce, *Film a literatura aneb Zdraví* Apalucha *i* Mordor, je věnována slovům a hláškám (lexikálním a frazeologickým neologismům) zpopularizovaným díky filmům, ve kterých zazněly, či literárním dílům, v nichž se objevily (*Mordor*, *Sauron*, známé z Tolkienova *Pána prstenů*). Následující oddíl, *Reklama a marketing* – Když je milujete, není co řešit, ukazuje, jakým způsobem pracuje reklama se slogany a větnými frazémy, které jsou následně mluvčími v promluvě aktualizovány, osvětluje, jaké faktory ovlivňují názvy potravinářských produktů, jaká je motivace reklamního pleonasmu *dárek zdarma*, a zmiňuje nový význam adjektiva *prémiový* (jde opět o anglicismus: anglické *premium* ve funkci modifikátoru má standardní význam ‚superior and more expensive'). Poslední sekce, *Když řádil* covid, kromě některých okrajových podružností připomíná odvozeniny od základu *koron-* (z *koronavirus*) a přísloví, resp. antipřísloví, kolující v době pandemie a lidovou tvořivost (českou a polskou) bující v tomto období na téma vakcinace. Jde o nejmenší oddíl a pravda je, že by se na toto téma dalo napsat víc (srov. Mattiello, 2022).

Textovou část doplňuje seznam doporučené literatury a zdrojů, soupis použitých časopiseckých a novinových sloupků, seznam citované literatury a zdrojů, věcný rejstřík a nakonec stručné biografie autorů. Jako čtenář knížky bych vedle věcného rejstříku (možná i místo něj) ocenil paginovaný soupis neologismů, které se v textech objevily. Tam, kde není význam uveden v textu, by mohl být doplněn v něm (některé výrazy jako *ejčár* (s. 56), tzn. ‚HR, human resources', mohou činit čtenáři problémy). Poznámka na s. 135 – „možná se vás za pár desítek let budou muset vnuci také doptávat" (co která slova, nejen z gastronomie, znamenají) – by mohla být mottem knížky.

Předešlý podrobný výčet oddílů a jazykových „drobniček" v nich obsažených je do určité míry nezbytný. Náměty jednotlivých textů a jejich zpracování se natolik liší, že je obtížné mluvit o nich souborně. Je to dáno tím, že texty vznikaly dřív než záměr vytvořit z nich publikaci a byly určeny různým čtenářům. Jako popis neologizace a archaizace češtiny má proto knížka velmi selektivní charakter (také díky nevelkému rozsahu). Pokud jde o anglicismy, které v ní představují výrazný prvek, může publikace snadno vyvolat dojem, že se vyskytují především v sociolektech, tedy že jsou zdrojem hlavně příznakových slangismů. Není ale těžké doložit, že anglicismy pronikají do všech vrstev jazyka, včetně odborné vědecké a technické terminologie (a to i jazykovědy, např. *head*, *cluster*, *gapping*, *stripping*, *sluicing*). Nestejná velikost oddílů (24 stran v první a 6 stran v poslední sekci) může také svádět k mylné představě o tom, ve kterých oblastech ke změnám a neologizaci nejčastěji dochází.

Při čtení textu si nelze nevšimnout, že se autoři vesměs věnují pouze popisu lexikálních jevů a nezaujímají k nim žádné stanovisko (nanejvýš zprostředkované: „Je jasné, co některé mluvčí popuzuje"; s. 136) ani z nich nic nevyvozují. Jednou z mála výjimek je chvála anglicismů v prvním článku (s. 15): „Anglicismy k nám masivně proudí všemi možnými kanály, obohacujíce (nikoliv zaplevelujíce!) náš jazyk s tím, jak je čím dál větší část populace v každodenním styku s angličtinou – není pak nic přirozenějšího než sáhnout po přejímce." Je jasné, že deskriptivně vychovaný lingvista preferuje pozici neutrálního pozorovatele a nechce se k lexikálním inovacím tak či onak vyjadřovat (tím spíše, že všichni dobře známe cimrmanovské „Můžeme o tom vést spory, můžeme s tím nesouhlasit, ale to je asi tak všechno, co se s tím dá dělat").

Nicméně jako anglista vnímám novou vrstvu anglicismů v češtině s určitou rezervou: anglická slova mnohdy v češtině mění svůj význam (aniž jsou si toho mluvčí vědomi), což může ztěžovat dorozumívání (nejen) s anglickým mluvčím; horlivé (nad)užívání anglicismů komplikuje mezigenerační komunikaci; některé vrstvy anglicismů jsou zjevně efemérní povahy, ale některé anglicismy, jak se zdá, se v češtině zabydlují na její úkor (mluvčí, zejména mladí, sahají po výrazu z angličtiny nejen proto, že je v kurzu, ale protože existující české slovo neznají). Není pochyb o tom, že dramatické změny v našem životě a prostředí na pozadí globalizace jsou s angličtinou těsně spjaty. Přesto se domnívám, že nestačí lexikální změny v jazyce jen zaznamenávat, to je úkolem lexikografie, ale že by neškodilo pokusit se jejich příčiny a dopady, pozitiva i negativa také (alespoň v náznaku) interpretovat.

Přes určité výhrady lze *Slova a jejich příběhy* považovat za velmi užitečnou popularizační publikaci, která zábavnou formou prezentuje množství zajímavého materiálu a je cenným dokladem o stávajících proměnách v českém lexiku. K humornému tónu přispívá i dvanáct kreslených ilustrací, které vtipně glosují obsah textů. Obvykle bývají podobné jazykové postřehy rozprostřeny a publikovány izolovaně na různých místech. Zde se je podařilo shromáždit a čtenář tak má možnost získat ucelenější představu o tom, k jakým změnám v různých oblastech jazyka dochází. Pro mnoho z nás bude knížka objevná a povede k zamyšlení o lexiku a budoucnosti naší mateřštiny.

LITERATURA

Mattiello, Elisa (2022): *Linguistic Innovation in the Covid-19 Pandemic*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Petrachová, Sára (2024): „Je to tvoj priateľ alebo *PRIATEĽ-priateľ*?“ Fonologické vlastnosti kontrastívnej reduplikácie (CR) v angličtine. *Časopis pro moderní filologii*, 106(2), s. 160–175. <https://doi.org/10.14712/23366591.2024.2.3>.

Aleš Klégr
ales.klegr@gmail.com

Tento článek je volně přístupný na základě licence *Creative Commons Uveďte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence*.
This is an open access article under the terms of the *Creative Commons Attribution 4.0 International Public License*.